Universiteit
Leiden
The Netherlands

De stijl van gewoon proza

Fagel- de Werd, S.V.

Citation
Fagel- de Werd, S. V. (2015, January 27). *De stijl van gewoon proza*. Retrieved from https://hdl.handle.net/1887/31606

Version:	Corrected Publisher's Version
License:	Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden
Downloaded from:	https://hdl.handle.net/1887/31606

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle http://hdl.handle.net/1887/31606 holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Fagel-de Werd, Suzanne
Title: De stijl van gewoon proza
Issue Date: 2015-01-27

De stijl van gewoon proza

Lay-out en druk: Ridderprint, Ridderkerk
Omslagafbeelding: Renie Spoelstra: *No title 55* (2007)

© 2015 Suzanne Fagel

ISBN: 978-94-6299-003-6

De stijl van gewoon proza

Proefschrift

Ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van rector magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 27 januari 2015
klokke 15.00 uur

door

Suzanne Fagel - de Werd
geboren te 's-Hertogenbosch
in 1979

Promotiecommissie

Promotores:	Prof.dr. J.L. Goedegebuure
	Prof.dr. A. Verhagen
Leescommissie:	Prof.dr. M. Burke
	Prof.dr. Y. van Dijk
	Prof.dr. T. van Haaften

MENEER JOURDAIN: […]. Ik moet u trouwens iets bekennen. Ik ben verliefd op een dame van stand en ik zou graag willen dat u mij hielp met het opstellen van een klein krabbeltje dat ik wil laten vallen op een plek waar zij langskomt.

FILOSOFIELERAAR: Uitstekend.

MENEER JOURDAIN: Zo hoort het toch?

FILOSOFIELERAAR: Zeker. U wilt haar in verzen schrijven?

MENEER JOURDAIN: O nee, beslist geen verzen.

FILOSOFIELERAAR: U wilt alles in proza?

MENEER JOURDAIN: Nee, nee. Geen verzen en geen proza.

FILOSOFIELERAAR: U moet kiezen; het een of het ander.

MENEER JOURDAIN: Waarom?

FILOSOFIELERAAR: Omdat, meneer, een mens om zich uit te drukken slechts beschikt over proza of poëzie.

MENEER JOURDAIN: Bestaat er alleen maar proza of poëzie?

FILOSOFIELERAAR: Ja, meneer, alles wat geen proza is is poëzie en alles wat geen poëzie is is proza.

MENEER JOURDAIN: En als je praat, wat is dat dan?

FILOSOFIELERAAR: Dat is proza.

MENEER JOURDAIN: Wat! Als ik zeg 'Nicole, haal mijn pantoffels en geef me mijn slaapmuts', dan is dat proza?

FILOSOFIELERAAR: Ja, meneer.

MENEER JOURDAIN: Nee maar! Ik spreek al meer dan veertig jaar proza zonder dat ik er iets van wist. Ik ben u bijzonder dankbaar dat u me daarop heeft gewezen. Goed. In dat briefje zou ik willen zetten: Schone markiezin, uw schone ogen doen mij sterven van liefde, maar ik zou willen dat dat er wat deftiger stond, dat het wat eleganter werd uitgedrukt.

FILOSOFIELERAAR: Bijvoorbeeld dat de gloed van haar ogen uw hart verzengt tot as; dat u dag en nacht harentwege lijdt aan felle…

MENEER JOURDAIN: Nee, nee, dat wil ik absoluut niet in dat briefje. Ik wil alleen wat ik zei: Schone markiezin, uw schone ogen doen mij sterven van liefde.

FILOSOFIELERAAR: Dat moet wel een beetje worden uitgerekt.

MENEER JOURDAIN: Nee, echt niet. Ik wil alleen maar die woorden in dat briefje, maar aangepast aan de mode, op de juiste manier gerangschikt. Geeft u mij alstublieft een paar voorbeelden hoe je dat zou kunnen doen.

FILOSOFIELERAAR: Je kunt het om te beginnen doen zoals u het heeft gezegd: Schone markiezin, uw schone ogen doen mij sterven van liefde. Of: Van liefde doen, schone markiezin, uw schone ogen mij sterven. Of: Uw schone ogen doen mij, schone markiezin, sterven van liefde. Of: Sterven van liefde, schone markiezin, doen mij uw schone ogen. Of: Sterven doen mij uw schone ogen, schone markiezin, van liefde.

MENEER JOURDAIN: Maar wat is van al die manieren de beste?

FILOSOFIELERAAR: Zoals u het deed: Schone markiezin, uw schone ogen doen mij sterven van liefde.

MENEER JOURDAIN: Ik heb er nooit in gestudeerd en schud dat zo maar uit mijn mouw. Ik dank u uit de grond van mijn hart […].

Molière – *Bourgeois Gentilhomme*
Tweede bedrijf, eerste toneel

Voorwoord

Everyone who tells a story tells it differently, just to remind us that everybody sees it differently. Some people say there are true things to be found, some people say all kinds of things can be proved. I don't believe them. The only thing for certain is how complicated it all is, like a string full of knots. It's all there but hard to find the beginning and impossible to fathom the end. The best you can do is admire the cat's cradle, and maybe knot it up a bit more.

Jeannette Winterson – *Oranges are not the only fruit* (1985, 93)

Een literaire stilistiek in Nederland van de grond krijgen, het had heel wat voeten in de aarde! Dit proefschrift zou er niet zijn geweest zonder de innovatieve liaison die Ton Anbeek en Arie Verhagen ruim veertien jaar geleden vormden. Zij besloten in 2000 om de kloof tussen tussen de disciplines taalkunde en letterkunde te overbruggen met een Masterwerkgroep Stilistiek. Dat was nieuw en haast ongehoord, want tot die tijd werkten de vakgroepen Taalkunde en Letterkunde gescheiden van elkaar. "Nu keert het tij!" riep Ton Anbeek in het eerste college stilistiek uit. En in de laatste bijeenkomst sprak Arie Verhagen de hoop uit dat dit de start zou zijn van een nieuwe, vaste onderzoeksdiscipline in de neerlandistiek. De inspirerende werkgroep en de afsluitende hoopvolle woorden zijn me sindsdien bijgebleven.

Zo kwam het dat ik me in 2004, toen ik mijn promotieonderzoek begon op te zetten, tot Arie Verhagen wendde met de voorzichtige vraag of er nog 'iets aan stilistiek gedaan werd'. Op dat moment was dat eigenlijk niet het geval. Uit de werkgroep Stilistiek volgde in 2001 nog wel het artikel 'Over stijl', waarmee Anbeek en Verhagen de literaire stilistiek in de neerlandistiek introduceerden. Daarna bleef het echter stil op het stilistiekfront. Maar vanaf het moment dat ik me bij Arie Verhagen meldde, werd er achter de schermen druk gewerkt aan het opzetten van een groot onderzoeksproject, waarin niet alleen taalkunde en letterkunde, maar ook taalbeheersing, de derde discipline binnen de neerlan-

distiek, betrokken werd. Door de toekenning van een NWO-subsidie eind december 2006, kon in september 2007 dan eindelijk het onderzoeksproject Stilistiek van het Nederlands (NWO-Projectnummer 360-70-260) van start gaan. Ons stilistiekteam, met daarin Ninke Stukker als postdoc en Maarten van Leeuwen en ikzelf als promovendi, werd verrijkt met maar liefst vier begeleiders: prof.dr. Jaap de Jong, prof.dr. Jaap Goedegebuure, prof.dr. Arie Verhagen en prof.dr. Ton van Haaften.

Mijn promotoren Jaap Goedegebuure en Arie Verhagen dank ik voor de oneindige vrijheid die zij mij als promovendus gaven. Zij hebben mijn ontwikkeling als onderzoeker en docent gestimuleerd door mij onder meer toe te staan naast mijn promotiewerk extra onderwijstaken in Leiden en als docent Stylistics en Rhetoric aan het University College Roosevelt in Middelburg aan te nemen. Arie Verhagen dank ik speciaal voor de vanzelfsprekendheid waarmee hij Maarten en mij voor een onderzoeksverblijf van vier maanden naar de University of California in Berkeley stuurde.

Van de eerste tot en met de laatste dag van het project heb ik genoten van de naadloze samenwerking en vrolijke omgang met mijn medepromovendus en kamergenoot Maarten van Leeuwen en postdoc Ninke Stukker. Het schrijven van dit proefschrift is mede door hen nooit eenzaam geweest. Door in de stijlanalyses van Grunbergs *Asielzoeker* samen te werken met Ninke Stukker heb ik veel geleerd over het samenbrengen van taalkundige nauwgezetheid en letterkundige interpretatie. De vanzelfsprekendheid van onze samenwerking in onderzoek, overleg en congresorganisatie koester ik als heel iets bijzonders. Maarten van Leeuwen vertrouw ik blindelings, niet alleen in academische samenwerking, maar ook als *survival guide* op de mountainbikerit door de Golden Gate Recreational Area en tijdens onze *hike* op de Four Mile trail (in werkelijkheid 4,8 mijl) naar de top van Glacier Point en weer terug, in Yosemite National Park in 2009.

Velen die langs de grote glazen ruiten van kamer 106b liepen, zagen Maarten en mij altijd met koptelefoons op achter onze bureaus en vroegen zich af of wij misschien niet alleen teksten, maar ook geluidsfragmenten stilistisch analyseerden. Dat was niet het geval. Maarten en ik delen een liefde voor muziek tijdens het werk, maar onze muzieksmaak verschilt. Ieder zijn eigen koptelefoon dus. En terwijl Maarten een stapeltje cd's met alle strijkkwartetten van Mozart op zijn bureau verzamelde, schaam ik me er in het geheel niet voor om hier te bekennen dat voor mij niets zo fijn was bij het schrijven van dit proefschrift als de *blue collar rock* van Bruce Springsteen.

Balancerend op het grensvlak tussen taalkunde en letterkunde was ik zowel op letterkundige als op taalkundige congressen de vreemde eend in de bijt. Ik dank de taalkundige LUCL-aio's voor het gemak waarmee ze mij tijdens de gezamenlijke lunches in 2007 en 2008 hebben geadopteerd en ik heb vele goede herinneringen aan de vergaderingen van de promovendicommissie van de Onderzoekschool Literatuurwetenschap.

I cannot thank Barbara Dancygier (University of British Columbia, Vancouver) enough for the valuable research talks and the heart-warming care Maarten and I received from her during our week-long stay at UBC in November 2009. Her cognitive approach to literature inspired my own research to no small amount.

Mijn dank gaat eveneens uit naar Renie Spoelstra, voor de gulle toestemming een van haar kunstwerken te gebruiken op het omslag van mijn proefschrift. Spoelstra's met houtskool getekende landschappen drukken in mijn ogen de bijzondere aantrekkingskracht uit van iets wat in wezen een tamelijk onopvallende omgeving (een weiland, een bosrand, een 'recreatiegebied') is. Ook ogen haar tekeningen bedrieglijk eenvoudig: haar werk zou bij eerste oogopslag haast voor een zwart-witfoto gehouden kunnen worden. Nadere bestudering leert dat het een zeer gedetailleerde houtskooltekening is, waarin getracht wordt het contrast tussen licht en schaduw te vatten. Deze schijnbare eenvoud in de tekeningen van Renie Spoelstra, vormt een visuele representatie van de thematiek van dit proefschrift: 'gewoon proza', dat toch stilistisch bijzonder effectief blijkt te zijn.

Twee andere vormende invloeden mogen in dit voorwoord niet ongenoemd blijven. Zonder mijn echtgenoot Edwin Fagel en zonder het studentendispuut Sodalicium Literis Sacrum zou ik niet over enig stilistisch vermogen beschikt hebben. Met Edwin heb ik meermalen vastgesteld dat het schrijven van een proefschrift opvallend veel parallellen vertoont met het schrijven van een dichtbundel. We hebben dezelfde pieken en dalen meegemaakt in het schrijfproces en konden elkaar daarbij altijd fijn opbeuren. Het dispuut Literis was in mijn studietijd verantwoordelijk voor een groot deel van mijn academische vorming en is bovendien de bron geweest van een aantal van mijn meest waardevolle vriendschappen.

Ik draag dit boek op aan mijn vader, Jo de Werd. Niet alleen omdat mijn beide ouders mijn academische opleiding altijd gestimuleerd hebben, maar vooral omdat de vanzelfsprekende hulpvaardigheid en onbaatzuchtigheid die mijn vader laat zien in zijn omgang met zowel buurtgenoten (als 'klusjesman' en vertrouwenspersoon) als familie, een grote inspiratiebron is voor mij in mijn huidige baan als docent in het hoger onderwijs.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Inleiding

1 De stijl van gewoon proza

1.1 Inleiding 19
1.2 Onderzoeksdoelen en onderzoeksvragen 21
1.3 Plaatsbepaling, methodologie en opbouw 23
Terugkeer van de stilistiek 23
Stand van het onderzoek 25
Methodologie en opbouw van dit proefschrift 27
De stijl van gewoon proza 28

Deel I

Theoretische en methodologische uitgangspunten

2 Wat is stilistiek?

2.1 Inleiding 33
2.2 Individuele stijl en de standaardtaal 34
2.3 Stijl en auteurskarakterisering 38
2.4 Stijl en effect: de rol van context 40
2.5 Conclusie 44

3 Structuur versus stijl
De geschiedenis van de stilistiekbeoefening in Nederland 1920-1970
3.1 Inleiding 47
3.2 Stilistiek in Nederland 1920-1960 49
Overdiep: 'grenzenloos materiaal' 49
Stutterheim: kritische houding 52
Hellinga: voorloper van de structuuranalyse 54
3.3 Structuur versus stijl 57
3.4 Conclusie 60

4 Normaal versus afwijkend taalgebruik
4.1 Inleiding 63
4.2 *Foregrounding* 64
4.3 *Mind style* 65
4.4 'Normale' *mind styles* 67
4.5 Stijl en thema 70
4.6 Conclusie 72

5 Een stilistische benadering van perspectief
5.1 Inleiding 75
5.2 Categorieën versus functies 76
Vertelsituaties 77
Functie 1: Vertellerscommentaar versus beleven 78
Functie 2: Beperkt blikveld 80
Functie 3: Spanning door informatiedosering 81
Functie 4: Gekleurde beschrijvingen 81
5.3 Linguïstische indicatoren en modaliteit 82
Fowlers typologie 83
Modaliteit in type A en type B 84
5.4 Vertellerstekst versus persoonstekst 89
5.5 Conclusie 93

6 Tellen versus interpreteren
Over kwantitatieve en computationele benaderingen in de stilistiek
6.1 Inleiding 97
6.2 Digitalisering 100
6.3 Weerstand tegen 'tellen' 101
6.4 Tellen wat telbaar is 105

6.5 Conclusie 108

7 Stilistiek en taalkunde
7.1 Inleiding 111
7.2 *Construal* en stijl 113
Spreker en object van conceptualisatie 116
De toehoorder: intersubjectieve coördinatie 117
Construal in grammaticale elementen 118
Construal en perspectief 121
Cognitive turn 122
Stijl als keuze 122
Checklist 123
7.3 De *checklist* Nederlandse stijlmiddelen 124
7.4 Werken met de *checklist* 128
De *checklist* als heuristisch middel 128
Top down en *bottom up* 129
Kwantificeren van checklistonderdelen 130
Checklist en methode 133
7.5 Conclusie 134

Deel II
Stijlanalyses
Inleiding 139

8 Chaos en helderheid
Talige gekte in het werk van Jan Arends en Maarten Biesheuvel
8.1 Inleiding 141
Gekte in taal 142
8.2 Het macroniveau: lezersindrukken 144
Stijlindrukken van 'Het ontbijt' 145
Stijlindrukken van 'De heer Mellenberg' 146
Twee hypothesen 147
8.3 Schikkingsanalyse 150
Zinscomplexiteit 151
8.4 Chaos versus helderheid 156
Tekstcoherentie in 'De heer Mellenberg' 156
Lijmstijl en segregerende stijl 156
Paraplustijl 159

Bijzinnen en coherentie 161
8.5 Subjectiviteit en objectiviteit 168
Onpersoonlijke complementzinnen in 'Het ontbijt' 168
Taalkunde en subjectiviteit 169
Complementzinnen 172
Overige subjectieve elementen 175
Stijl en perspectief 178
Schaal van subjectiviteit 179
8.6 Conclusie 180

9 Afstand en nabijheid
Denken versus handelen bij Arnon Grunberg
9.1 Inleiding 183
9.2 Het macroniveau: poëtica, thematiek, stijlindrukken 185
Poëtica: de buitenstaander 185
Thematiek: stilstand 187
Stijlindrukken: ernst en registratie 191
Onderzoeksvragen 193
9.3 De onvoltooid tegenwoordige tijd: Afstand en onpersoonlijke subjectiviteit 194
Inleiding: Aforismen, stellingen, definities en metaforen 194
De onvoltooid tegenwoordige tijd 197
Nabijheid 197
Er was eens… 199
Onpersoonlijke subjectiviteit 201
Verteller en personage 203
9.4 Het zinsaspect: stilstand en antinarrativiteit 206
Onderbrekingen van het verhaalverloop 206
Aspectualiteit 207
Constellatie van stijlkenmerken 211
Tegenwoordige tijd: stijl en thema 212
9.5 Werkwoordgebruik: toestand, actie en cognitie 213
Werkwoorden 214
Vergelijking 215
Toestand, cognitie, actie 216
Resultaten 217
Interpretatie van de resultaten 220
Nieuwe analyseronde 223

9.6 Connectieven: subjectiviteit en objectiviteit 226
9.7 Conclusie: Stilstand, toestand en afstand 230

10 Conclusie
10.1 Inleiding 237
10.2 Hoe kan een letterkundige stilistiek beoefend worden? 238
10.3 Hoe kunnen informele uitspraken over stijl worden onderbouwd met een taalkundig-stilistische analyse? 243
10.4 Hoe kan onderzocht worden of er een samenhang is tussen stijl en thema? 244
10.5 Op welke wijze kunnen kwantitatieve gegevens een rol spelen in stijlanalyse? 244
10.6 Tot slot 246

Summary 251
Bibliografie 261
Curriculum vitae 271